

Tadeusz Płoski

Struktura prawno-organizacyjna duszpasterstwa wojskowego w II Rzeczypospolitej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 45/3-4, 243-268

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. TADEUSZ PŁOSKI

STRUKTURA PRAWNO-ORGANIZACYJNA DUSZPASTERSTWA WOJSKOWEGO W II RZECZYPOSPOLITEJ

Treść: Wstęp, – I. Lata wojen o niepodległość i granice 1918-1920, – II. Pierwsze lata pokojowej pracy, – III. Uregulowania prawno-organizacyjne duszpasterstwa wojskowego, – IV. Jurysdykcja biskupa polowego i kapelanów wojskowych, – V. Struktura organizacyjna korpusu kapelanów wojskowych, – VI. Duszpasterstwo wojskowe wyznań niekatolickich, – VII. Organizacja duszpasterstwa wojskowego na czas wojny, VIII. Mobilizacja korpusu duszpasterskiego w 1939 roku, – Zakończenie.

Wstęp

Służba w odrodzonym Wojsku Polskim nie należała do łatwych. Wyniszczony wojną kraj nie mógł zapewnić armii normalnego zaopatrzenia. Brakowało żywności, podstawowych elementów wyposażenia osobistego żołnierza. Armia cierpiała na brak kadry oficerskiej przygotowanej do podjęcia tak potrzebnej i trudnej zarazem pracy oświatowej i wychowawczej z żołnierzami. Zresztą wielu oficerów zawodowych pochodzących z byłych armii państw zaborczych uważało ją za zbędną. Część z nich słabo mówią po polsku nie znała polskich tradycji wojskowych.

Doświadczenia polskich formacji wojskowych z okresu I wojny światowej wskazywały jak znaczący jest wpływ dobrze pracujących kapelanów na morale żołnierzy. Było zatem sprawą oczywistą, że władze wojskowe zechcą wykorzystać do pracy oświatowo-wychowawczej księży kapelanów, którzy dzięki swemu wykształceniu, autorytetowi, umiejętności nawiązywania kontaktu z wiernymi i całej bogatej tradycji oddziaływania Kościoła na społeczeństwo w duchu patriotycznym, mogą stanowić dla kadry cenną pomoc w procesie wychowania żołnierzy.

Wśród czynników, które nie mogły pozostać bez wpływu na pracę kapelanów w nowej rzeczywistości, należy wymienić przede wszystkim:

- lęk części młodzieży, zwłaszcza chłopskiej, przed służbą wojskową,
- bardzo niski poziom wykształcenia rekrutów,

- religijność cechująca ogromną większość szeregowych żołnierzy,
- brak kadry do pracy oświatowo-wychowawczej w wojsku.

W takich warunkach powstawało duszpasterstwo odrodzonego Wojska Polskiego. Ogólnie wśród społeczeństwa, wojskowych i polityków dominowało przekonanie, zrodzone z wyznawanej wiary, narodowych tradycji i doświadczeń wojny, że armii polskiej niezbędna jest odpowiednio rozbudowana służba duszpasterska¹.

I. Lata wojen o niepodległość i granice 1918-1920

Już 9 listopada 1918 roku kierownik Ministerstwa Spraw Wojskowych, płk Jan Wroczyński, w porozumieniu z abp. warszawskim Aleksandrem Kakowskim, powołał do życia **Konsyсторz Polowy**, który zgodnie z nową organizacją ministerstwa 9 grudnia wszedł jako sekcja w skład Departamentu I Ogólnomobilizacyjnego². Utworzono też **stanowisko naczelnego kapelana wojsk polskich**, które powierzono ks. Janowi Pajkertowi. Do Konsystorza kierowano wszelkie sprawy dotyczące „administracji duchownej” w wojsku. Zajmował się on zaopatrywaniem kapelanów w paramenty liturgiczno-kościelne, organizacją służby duszpasterskiej, przeprowadzeniem (do 20 XII 1918 roku) ewidencji księży pracujących na stanowiskach kapelanów wojskowych. Natomiast kwestie związane z czynnościami duszpasterskimi (nabożeństwa, śluby, pogrzeby itp.) należały do duszpasterzy poszczególnych garnizonów i jednostek wojskowych³.

Owoce prac Konsystorza było ogłoszone 18 stycznia 1919 roku rozporządzenie Naczelnego Wodza ustalające porządek hierarchiczny duchowieństwa w Wojsku Polskim. Na jego czele stał biskup polowy, któremu podlegali: naczelną kapelan – zastępca biskupa polowego, dziekani Okręgów Generalnych i dziekan Marynarki Wojennej, proboszczowie dywizji, kapelani pułków lub równoznacznych oddziałów wojskowych⁴. Tego samego dnia Józef Piłsudski podpisał także dekret ustalający rangi duchowieństwa wojskowego⁵. W dekrete po raz pierwszy uwzględniono duchowieństwo wojskowe innych wyznań niekatolickich.

¹ J. Odziemkowski, Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914-1945, Warszawa 1998, s. 46-47.

² „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych” nr 11, poz. 275.

³ M. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, Warszawa 1972, s. 67.

⁴ Dekret Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o porządku hierarchicznym duchowieństwa w Wojsku Polskim, „Dziennik Rozkazów Wojskowych” nr 10 z 1919 r., poz. 373, s. 254.

⁵ Dekret Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o poborach dla duchowieństwa wojskowego w Wojsku Polskim, „Dziennik Rozkazów Wojskowych” nr 10 z 1919 r., poz. 374, s. 254-255.

Funkcja	Prawa i pobory
biskup polowy	generał porucznik
naczelny kapelan	generał podporucznik
dziekan Okręgu Generalnego	pułkownik
dziekan Marynarki Wojennej	pułkownik
regens Konsystorza Polowego	pułkownik
profesor religii w wyższej szkole oficerskiej	podpułkownik
szef sekcji greckokatolickiej przy Konsystorzu Polowym	podpułkownik
szef sekcji wyznania protestanckiego przy Kons. Polowym	podpułkownik
szef sekcji wyznania prawosławnego przy Kons. Polowym	podpułkownik
szef sekcji wyznania mojżeszowego przy Kons. Polowym	podpułkownik
proboszcz dywizji	major
starszy kapelan szpitala Okręgu Generalnego	major
profesor religii w szkole oficerskiej	major
kapelan garnizonu okręgowego	major
kapelan greckokatolicki przy Okręgu Generalnym	major
referent wyznań niekatolickich przy Okręgu Generalnym	major
kapelan pułku, szpitala, kapelan Marynarki Wojennej	kapitan
kapelan greckokatolicki przy dywizji	kapitan

Władze wojskowe, przy poparciu Episkopatu Polski, czyniły zabiegi o ustanowienie biskupstwa polowego. J. Piłsudski razem z płk. J. Wroczyńskim uczestniczyli w pertraktacjach z mons. Achillesem Rattim, wizytatorem apostolskim w Polsce. Na mocy zarządzenia Naczelnego Wodza wszelkie nominacje osób duchownych w armii miały być uważane za tymczasowe do chwili ich zatwierdzenia przez biskupa polowego⁶.

Wizytator apostolski mons. Ratti przekazał **5 lutego 1919 roku** informację o utworzeniu w Polsce przez Ojca Świętego Benedykta XV **Biskupstwa Polowego**. Po uprzednim uzgodnieniu z Naczelnym Wodzem papież mianował biskupem polowym ks. dr Stanisława Galla, biskupa sufragana warszawskiego⁷.

W sprawach duchownych biskup polowy zależny był od Stolicy Apostolskiej, a w sprawach wojskowo-administracyjnych podlegał Ministrowi Spraw Wojskowych. Zastępcą biskupa polowego był wikariusz generalny; na to stanowisko bp Gall wyznaczył ks. Jana Pajkerta, dotychczasowego naczelnego kapelana wojsk

⁶ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska*, s. 49.

⁷ T. Sitkowski, *Śp. Arcybiskup Stanisław Gall*, „Wiadomości Archidiecezji Warszawskiej” 1947, nr 5, s. 122-123; J. Odziemkowski, S. Frątczak, *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, Warszawa 1996, s. 81.

polskich. Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa kanonicznego **Konsystorz Polowy nazwany został Kurią Polową Wojsk Polskich**⁸.

Z uwagi na braki kadrowe duszpasterstwa wojskowego Konferencja Episkopatu Polski, obradująca 27-29 VIII 1919 roku w Gnieźnie, podjęła uchwałę, aby ordynariusze zezwalali podległym kapłanom na przyjmowanie funkcji kapelanów wojskowych z tym zastrzeżeniem, że służbę w armii winno podjąć do 5% duchowieństwa każdej diecezji⁹.

Jesienią 1919 roku wraz z weryfikacją korpusu oficerskiego, rozpoczęto weryfikację kapelanów. „Rozkaz Wewnętrzny” z 10 listopada 1919 roku wezwał księży, którzy pragnęli służyć jako kapelani zawodowi, aby wnieśli drogą służbową podanie do kurii biskupiej. Tak zwana karta kwalifikacyjna, obok próśby o przyjęcie do służby zawodowej, zawierała opinie przełożonych duchownych i wojskowych. Rozkaz dotyczący kart kwalifikacyjnych został ponowiony 14 lutego 1920 roku, co świadczy, że do tego czasu weryfikacja nie została zakończona¹⁰.

Obok **kapelanów zawodowych**, podejmujących służbę stałą, przewidziano instytucję **kapelanów pomocniczych**, którzy powoływani byli w garnizonach liczących co najmniej tysiąc ludzi, szpitalach wojskowych na minimum dwieście łóżek lub epidemicznych na sto łóżek. Mianował ich i zwalniał biskup polowy w porozumieniu z właściwymi władzami diecezjalnymi lub zakonnymi i ministrem spraw wojskowych. Kapelan wojskowy nie mógł być wysłany na front¹¹.

Latem 1920 roku w armii polskiej pojawili się tzw. **lotni kapelani**. Ich zadaniem była praca duszpasterska o charakterze misyjnym: prowadzenie misji, rekolekcji, organizowanie spowiedzi w jednostkach liniowych. Wykonywali oni zadania specjalne, wyznaczone przez biskupa polowego, związane głównie z podnoszeniem morale i nastrojów patriotycznych wojska¹².

Kapelanów włączono oprócz zadań typowo duszpasterskich do pracy oświatowo-wychowawczej. Wymagały tego żywotne interesy armii borykającej się z brakiem kadr, niechęcią poborowych do służby wojskowej, ich niskim poziomem wykształcenia. Obok pracy duszpasterskiej kapelani zostali obarczeni współodpowiedzialnością za utrzymanie wysokiego morale wojska, szerzenie oświaty, wychowanie żołnierza na lojalnego obywatela państwa.

⁸ J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe w drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, s. 74.

⁹ Protokół ze Zjazdu Biskupów Polskich 27-29 VIII 1919 r., Archiwum Kurii Siedleckiej, Zjazdy x. x. biskupów, t. I, s. 14.

¹⁰ „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego”, nr 27 z 1919 r.

¹¹ „Dziennik Rozkazów Wojskowych” nr 14 z 1919 r., poz. 119, s. 260-261.

¹² „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych”, nr 29 z 1920 r., poz 670, s. 697.

Obowiązkiem każdego kapelana było prowadzenie kancelarii, wysyłanie miesięcznych sprawozdań o przebiegu pracy. Ponadto prowadził on metryki śmierci i pogrzebów wojskowych w tych oddziałach i zakładach do których został przydzielony. Tę ostatnią kwestię regulowało rozporządzenie Ministerstwa Spraw Wojskowych z dnia 1 stycznia 1920 roku. W całej armii z tym dniem wprowadzono jednolite księgi metrykalne¹³.

Kapelanów wojskowych wszystkich wyznań obowiązywały te same co i oficerów innych służb przepisy dotyczące oddawania honorów. Podlegali oni tym samym przepisom dyscyplinarnym co oficerowie, a równocześnie jako kaptani, przepisom wynikającym z prawa kanonicznego. W sprawach duszpasterskich podlegali biskupowi polowemu, w sprawach administracyjno-wojskowych dowódcy oddziału, do którego zostali przydzieleni. Władza dyscyplinarna nad kapelanami, z wyjątkiem spraw związanych z przestrzeganiem przez nich przepisów wojskowo-administracyjnych, należała do ich zwierzchników duchownych¹⁴.

Zagadnieniem spornym w pracy duszpasterskiej w wojsku była sprawa jurysdykcji proboszczowskiej kapelanów wojskowych, zwłaszcza przy błogosławieniu małżeństw. Spór przecięła uchwała Konferencji Biskupów Polskich obradująca w Gnieźnie w dniach 27-29 sierpnia 1919 roku. Episkopat stanął na stanowisku, że nie istnieje dotąd osobna diecezja wojskowa i nie istnieją parafie wojskowe. Kapelani i proboszczowie garnizonów oraz dywizji nie posiadają praw proboszczowskich i mogą je wykonywać tylko o tyle o ile ordynariusz miejsca ich do tego upoważni, lub o ile następuje porozumienie między duchowieństwem parafialnym a duchowieństwem wojskowym zatwierdzone przez władzę duchowną¹⁵.

Status biskupa polowego i podległego mu duchowieństwa ostatecznie sprecyzowała **Ustawa o duchowieństwie katolickim wojsk polskich z października 1919 roku**. Organem wykonawczym biskupa polowego była **Kuria Biskupia Wojsk Polskich**, która pełniła równocześnie funkcję łącznika z odpowiednimi agendami Sztabu Generalnego w zakresie organizacji, mobilizacji, zaopatrzenia i ewidencji personalnej. W związku z reorganizacją Ministerstwa Spraw Wojskowych, Kuria Biskupia podzielona została 15 maja 1920 roku na dwa Wydziały: **Administracyjny** – nazwany potem *organizacyjno-administracyjnym* i **Oświatowo-Archiwalny** –

¹³ „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych”, nr 1 z 1920 r., poz. 13, s. 8-9.

¹⁴ W 1919 roku wydano przepisy regulujące strukturę i podległości duszpasterstwa wojskowego. Stosunek służbowy duchowieństwa określał „Regulamin dla rzymskokatolickiego duchowieństwa wojskowego”. Zob. „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego”, nr 29 z 1919 r., art. 10, 21, 22; J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska*, s. 55.

¹⁵ Por. J. Odziemkowski, B. Spychała, dz. cyt., s. 92.

zwany też oświatowo-metrykalnym¹⁶. Pierwszym kanclerzem Kurii Polowej do lipca 1933 roku był ks. dr Tadeusz Jachimowski, jego zaś następcą ks. dr Jan Mauersberger¹⁷.

Organem urzędowym Kurii był „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego Wojska Polskiego”, zmieniony przez biskupa Gawlinę w 1936 roku na „Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego do Katolickiego Duchowieństwa Wojskowego w Polsce”, natomiast organem prasowym – ukazujący się od października 1920 roku „Rycerz Polski”. Kuria przygotowywała też druk modlitewników dla żołnierzy, ulotek o treści religijno-patriotycznej¹⁸.

Dekretem z dnia 14 kwietnia 1926 roku biskup Gall erygował także **Sąd Biskupi Wojsk Polskich pro causis militarium totius Reipublicae**. W skład Sądu wchodził oficjał, sześciu sędziów, notariusz, obrońca węzła, promotor sprawiedliwości i woźny¹⁹.

Organizację Polowej Kurii Biskupiej można przedstawić za pomocą następującego schematu²⁰:

Biskup Polowy			Dziekan Generalny przy Naczelnym Wodzu Dziekan Greckokatolicki
Kanclerz	Wikariusz Generalny	Oficjał Sądu	Samodzielny Referat Greckokatolicki
Wydział Ogólno- Organizacyjny	Wydział Jurysdykcyjny	Sąd Biskupi	
Referat Ogólny	Referat Jurysdykcyjno- Liturgiczny	Sędziowie	
Referat Organizacyjny	Referat Personalny	Promotor Sprawiedliwości	
Referat Metrykalny	Referat Oświatowy	Obrońca Węzła Małżeńskiego	
Referat Gospodarczy		Notariusz	

¹⁶ „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego” 1920, nr 9, par. 4.

¹⁷ „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego” 1934, nr 1, par. 3.

¹⁸ Tamże, s. 36, 40; J. Odziemkowski, S. Frątczak, dz. cyt., s. 82, 115.

¹⁹ J. Odziemkowski, B. Spychała, dz. cyt., s. 80.

²⁰ Z. Waszkiewicz, Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939), Toruń 2000, s. 113.

W trudnych latach 1918-1920 utworzono podwaliny katolickiej służby duszpasterskiej Wojska Polskiego. Zebrano bogate doświadczenia, które można było spożytkować w pracy pokojowej. Duszpasterstwo wojskowe daleko wykraczało poza swój podstawowy obowiązek zapewnienia żołnierzom posługi religijnej. Podejmowało szereg prac podyktowanych bieżącymi potrzebami armii. Szczególnie ważną rolę pełniło w procesie wychowania żołnierza, w szerzeniu oświaty i zwalczaniu analfabetyzmu w wojsku. Praca kapelanów była cenną pomocą dla nielicznych w tym czasie oficerów oświatowo-wychowawczych. Bez duchowego i moralnego wsparcia kapłana wielu żołnierzy znacznie ciężiej znosiłoby pobyt na froncie, odejście od rodziny. Trudniejsze byłoby też utrzymanie dyscypliny i wysokiego morale wojska, którymi armia polska niemal przez cały czas trwania wojny górowała nad Armią Czerwoną i które w niemalym stopniu przyczyniły się do ostatecznego zwycięstwa²¹.

Struktura duszpasterstwa katolickiego Wojska Polskiego latem 1920 roku przedstawiała się następująco:

Kuria Biskupia Wojsk Polskich
(biskup polowy)

dziekan generalny	dziekani Okręgów Generalnych
dziekani frontów	rejony duszpasterskie, kapelani, proboszczowie garnizonów
dziekani armii	kapelani szpitali, ośrodków i oddziałów zapasowych, szkół, obozów jenieckich itp.
proboszczowie dywizji	
kapelani pułków, szpitali polowych	

II. Pierwsze lata pokojowej pracy

Po skończonej wojnie z Rosją przystąpiono do demobilizacji wojska i reorganizacji naczelnych władz wojskowych. Podobnie uczyniono z duszpasterstwem wojskowym²². Po przejściu Ministerstwa Spraw Wojskowych z organizacji wojennej na

²¹ J. Odziemkowski, Służba duszpasterska, s. 62; J. Odziemkowski, B. Spychała, dz. cyt., s. 52. Szerzej na ten temat zob. Kościół w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920. Antologia tekstów historycznych i literackich. Wybór i oprac. M. M. Drozdowski, A. Serafin, Warszawa 1995.

²² 3 kwietnia 1921 roku wraz z rozwiązaniem dowództw frontów i armii zlikwidowano komórki duszpasterskie na tych szczeblach.

pokojują, w listopadzie 1921 roku Kurię Biskupią Wojsk Polskich podporządkowano bezpośrednio Ministrowi Spraw Wojskowych, a w 1922 roku wydział administracyjny powiększono o referenta do spraw greckokatolickich.

Stosownie do podziału kraju na dziesięć Okręgów Generalnych (później Okręgów Korpusów), katolicka służba duszpasterska została podzielona na dziesięć dekanatów, które odpowiadały okręgom. Każdy dekanat posiadał trzy rejonys duszpasterskie pokrywające się terytorialnie z zasięgiem poszczególnych dywizji piechoty. Na czele dekanatu stał dziekan okręgowy, jako szef duszpasterstwa Okręgu Korpusu wyznaczony przez biskupa polowego²³.

Podział na dekanaty przedstawiał się następująco:

- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 1 – **dekanat Warszawa** z rejonami duszpasterskimi: Warszawa, Modlin, Łomża;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 2 – **dekanat Lublin** z rejonami duszpasterskimi: Lublin, Równe, Kowel;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 3 – **dekanat Grodno** z rejonami duszpasterskimi: Grodno, Wilno, Lida;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 4 – **dekanat Łódź** z rejonami duszpasterskimi: Łódź, Skierniewice, Częstochowa;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 5 – **dekanat Kraków** z rejonami duszpasterskimi: Kraków, Bielsko-Biała, Katowice;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 6 – **dekanat Lwów** z rejonami duszpasterskimi: Lwów, Stanisławów, Tarnopol;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 7 – **dekanat Poznań** z rejonami duszpasterskimi: Poznań, Gniezno, Kalisz;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 8 – **dekanat Toruń** z rejonami duszpasterskimi: Toruń, Bydgoszcz, Grudziądz;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 9 – **dekanat Brześć nad Bugiem** z rejonami duszpasterskimi: Brześć nad Bugiem, Siedlce, Baranowicze;
- Dowództwo Okręgu Korpusu nr 10 – **dekanat Przemyśl** z rejonami duszpasterskimi: Przemyśl, Jarosław, Kielce²⁴.

Obowiązki i prawa dziekana zostały określone w instrukcji przyjętej na zjeździe dziekańskim 6 lutego 1923 roku w oparciu o przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące dziekanów i wydane przez Ministerstwo Spraw Wojskowych przepisy

²³ Odrębnego dziekana miała Marynarka Wojenna. Por. J. K. Sługocki, Działalność wychowawcza duszpasterstwa w polskiej Marynarce Wojennej w latach II Rzeczypospolitej, w: Rola Kościoła i tradycji chrześcijańskiej w patriotycznym wychowaniu żołnierza polskiego, pod red. J. K. Sługockiego, Gdynia 1991, s. 155-156.

²⁴ J. Odziemkowski, B. Spychała, dz. cyt., s. 83-84.

wojskowe. Biskup Gall zatwierdził ją i ogłosił jako obowiązującą od 1 września 1923 roku²⁵.

W lipcu 1922 roku ukazał się **dekret o ustaleniu nazw stopni duchowieństwa wojskowego**, które należało do korpusu oficerskiego, posiadało jednak odrębną tytulaturę odpowiadającą stopniom oficerskim:

biskup polowy odpowiadał stopniowi	– generała dywizji
dziekan generalny	– generała brygady
dziekan	– pułkownika
proboszcz	– podpułkownika
starszy kapelan	– majora
kapelan	– kapitana ²⁶

Na wniosek biskupa polowego i Sekcji Wyznań Niekatolickich już w 1921 roku minister spraw wojskowych wydał rozkaz ustalający porządek nabożeństw i praktyk religijnych w siłach zbrojnych²⁷. Każdy dzień rozpoczynał się dla żołnierzy wyznań chrześcijańskich wspólną modlitwą. Odmawiano Ojciec nasz, Zdrowaś Maryjo, Wierzę w Boga i śpiewano „Kiedy ranne wstają zorze”. Wieczorem, po capstrzyku, odmawiano Anioł Pański i Wieczny odpoczynek. Modlitwę kończyło odśpiewanie pieśni „Wszystkie nasze dzienne sprawy”. Podczas odmawiania modlitw żołnierze wyznań niekatolickich mieli prawo zachowywać się zgodnie z przepisami swojego obrządku.

W każdą niedzielę i święto żołnierze uczestniczyli we Mszy Świętej. Po kazaniu śpiewano dwie zwrotki „Boże coś Polskę”. Jeżeli nabożeństwo katolickie połączone było z paradą wojskową, brali w nim udział wszyscy żołnierze danego pododdziału, bez różnicy wyznań. Rozkaz nakazywał zapewnienie żołnierzom możliwości odbycia spowiedzi adwentowej i wielkanocnej. Zasady przyjęte w 1921 roku utrzymały się z niewielkimi zmianami do wybuchu II wojny światowej²⁸.

Przez półtora roku oddzielnie funkcjonowało **duszpasterstwo wojsk Litwy Środkowej**, utworzonej 12 października 1920 roku po zajęciu Wilna przez gen. Żeligowskiego. Na życzenie marszałka Józefa Piłsudskiego na stanowisko biskupa polowego powołano biskupa **Władysława Bandurskiego**, który w grudniu tegoż roku przybył do Wilna i objął swój urząd. Jego porywające kazania powstrzymały od dezercji wielu żołnierzy w krytycznym dla Litwy Środkowej

²⁵ Tamże, s. 84-91.

²⁶ Dekret o ustaleniu nazw stopni duchowieństwa wojskowego, „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych”, nr 32 z 1922 r., poz. 463.

²⁷ Praktyki religijne w wojsku, „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych”, nr 26 z 1921 r., poz. 523.

²⁸ J. Odziemkowski, Służba duszpasterska, s. 75.

grudniu 1920 roku. Pracując z właściwą sobie energią odwiedził on w krótkim czasie wszystkie pułki i najodleglejsze placówki²⁹. Po podjęciu przez sejm uchwały 20 lutego 1922 roku o zjednoczeniu Wielieńszczyzny z Polską, duszpasterstwo wojskowe w Wilnie zostało podporządkowane dziekanowi Okręgu Korpusu nr 3 w Grodnie.

III. Uregulowania prawno-organizacyjne duszpasterstwa wojskowego

Stosunek państwa do Kościoła i innych wyznań religijnych regulowały w okresie II Rzeczypospolitej ustawy konstytucyjne z 1921 i 1935 roku wraz z aktami wykonawczymi, natomiast stosunek państwa wyłącznie do Kościoła katolickiego we wszystkich trzech obrządkach określał Konkordat z 1925 roku i inne akty prawne wydane po jego ratyfikacji.

W 1921 roku katolicy stanowili wraz z unitami 75% ludności Rzeczypospolitej, wyznanie prawosławne – 10,5%, ewangelickie – 3,7%, mojżeszowe – 10,5% i inne – 0,3%³⁰. Religia katolicka nie została określona w Konstytucji marcowej ani religią panującą, jak w Konstytucji 3 Maja, ani też religią stanu, jak w Konstytucji Księstwa Warszawskiego z 1807 roku. Artykuły wyznaniowe bazowały na tradycji narodu związanego z religią chrześcijańską, a jednocześnie na systemie nowoczesnych państw, gdzie organizacja państwa nie utożsamia się z żadną religią, a wyznaniom prawnie uznanym przyznaje równe prawa i autonomię³¹.

O ile rozwiązania konstytucyjne stosunku państwa do związków wyznaniowych były bardzo trwałe, gdyż przeszły próbę czasu i nie zostały z reguły zmienione w Konstytucji kwietniowej z 1935 roku, o tyle wprowadzenie w życie postanowień Konstytucji nastroczało wiele przeszkód i było przedmiotem wielu konfliktów³².

Do uregulowania sprawy stosunku państwa do Kościoła katolickiego skłaniały Polskę następujące przyczyny:

- działało prawo zaborcze, uzależniające od zgody władz państwowych obsadę stanowisk kościelnych,
- szereg terytoriów polskich podlegało nadal biskupom mającym swoje siedziby poza granicami państwa, w Polsce obce narodowości miały swoje stolice biskupie,

²⁹ A. Cz. Żak, Służba Rzeczypospolitej kapłaństwem jest... Życie i działalność duszpasterska księdza biskupa Władysława Bandurskiego, Warszawa 1992, s. 36.

³⁰ H. Misztal, Polskie prawo wyznaniowe, Lublin 1996, s. 118.

³¹ C. E. Tchorek, Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r., Lublin 1986 (mps BKUL), s. 33.

³² T. Płoski, Duszpasterstwo wojskowe w Polsce w świetle stosunków państwo-Kościół w: Duszpasterstwo wojskowe. Państwo-Kościół, dokumenty komentarze, red. serii I. St. Bruski, Warszawa 2000, s. 108.

– stan zaognienia na Kresach Wschodnich, gdzie religia utożsamiana była z przynależnością narodową,

– brak uregulowania spraw majątkowych Kościoła.

Dlatego prace przygotowawcze rozpoczęły się już w 1919 roku, a o ich konieczności przesądziła Konstytucja marcowa, która posiadała zapis: „Stosunek Państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez Sejm”³³.

Wydarzeniem niezmiernie ważnym dla katolickiego duszpasterstwa wojskowego było **podpisanie 10 lutego 1925 roku konkordatu** między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. Po burzliwej dyskusji w obu izbach parlamentu został on zatwierdzony przez Sejm 27 marca, przez Senat 23 kwietnia 1925 roku ustawą „O zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską”, określającego stosunek państwa do Kościoła rzymsko-katolickiego³⁴. Konkordat został ratyfikowany 30 maja 1925 roku, a wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastąpiła w Warszawie 2 czerwca 1925 roku. Zgodnie z postanowieniem swego art. 27, konkordat wszedł w życie dwa miesiące po wymianie dokumentów ratyfikacyjnych, tj. 2 sierpnia 1925 roku. Od tej daty zniesione zostały, zgodnie z art. 25 konkordatu, wszystkie „prawa, rozporządzenia i dekrety”, które obowiązywały na terenie Polski, a pozostawały w sprzeczności z jego postanowieniami³⁵.

Tekst oficjalny konkordatu został sporządzony w języku francuskim i ogłoszony w Acta Apostolicae Sedis z 1925 r., t. XVII, s. 273-287. Przekład polski zamieszczony został w Dzienniku Ustaw z 1925 r., Nr 72, poz. 501³⁶. Do zasad ogólnych zaliczono: zapewnienie Kościołowi pełnej wolności, swobodę znoszenia się ze Stolicą Apostolską oraz obecność nuncjatury w Warszawie i ambasady polskiej przy Stolicy Apostolskiej.

Pełna wolność (art. 1) dotyczyła wszystkich trzech obrządków: łacińskiego, greckorusińskiego i ormiańskiego. Polegała ona na swobodzie wykonywania władzy duchowej, tj. w zakresie jurysdykcji. Państwo nie tylko dopuszczało tę wolność, ale także ją „zapewniało”, to znaczy zobowiązało się jej bronić. Ponadto chodziło o wolność w zakresie majątkowo-administracyjnym, ale z zastrzeżeniem wyraźnych postanowień konkordatowych (zob. art. 16 i 21)³⁷.

³³ Por. J. Sawicki, *Historia stosunków Kościoła do państwa*, Kraków 1946, s. 82-89.

³⁴ Dz. U. R. P. z 11 maja 1925 r., Nr 45, poz. 324; Konkordat Polski z 1925 r., w: S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934; Konkordat Polski ze Stolicą Apostolską, Lwów 1925; E. Pałyga, *Polsko watykańskie stosunki dyplomatyczne*, Warszawa 1988, s. 99.

³⁵ T. Włodarczyk, *Konkordaty*, Warszawa 1974, s. 253.

³⁶ Tamże, s. 252.

³⁷ J. Jurkiewicz, *Konkordat z roku 1925 na tle polityki Kurii Rzymskiej w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historyczny” t. LX, 1953, nr 4, s. 62.

Ochrona prawna duchownych i zwolnienie ze służby wojskowej to kolejne uprzywilejowanie Kościoła katolickiego (art. 5). Przez „duchownych” art. 5 konkordatu rozumiał tych, którzy otrzymali święcenia (nie precyzuje jakie), zakonników po ślubach, alumnów seminariów i nowicjuszy w czasie pokoju, z wyjątkiem pospolitego ruszenia. Wtedy kapłani mogą być powołani jako kapelani, ale bez uszczerbku dla normalnego duszpasterstwa, inni duchowni zaś do służby sanitarnej. Art. 55 *Ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym* z 23 maja 1923 roku zrównywał pod tym względem z duchownymi katolickimi wszystkich duchownych uznanych przez państwo wyznań chrześcijańskich, dla rabinów zaś i duchownych niechrześcijańskich przewidywał udział w pospolitym ruszeniu (bez uprzedniej komisji wojskowo-lekarskiej), ale bez broni³⁸.

W związku z art. 5 konkordatu pozostawał art. 7 o duszpasterstwie wojskowym. „Wojska Rzeczypospolitej korzystać będą z wszelkich wyróżnień, jakich Stolica Apostolska udziela wojskom zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. W szczególności, kapelani posiadać będą prawa proboszczowskie w stosunku do wojskowych i do ich rodzin i wykonywać będą czynności swego urzędu kościelnego pod jurysdykcją biskupa polowego, który będzie miał prawo ich wyboru. Stolica Apostolska przyzwala, aby duchowieństwo to, w sprawach dotyczących jego służby wojskowej, podlegało władzom wojskowym”³⁹.

Realizacja postanowień konkordatowych domagała się przepisów wykonawczych. Dlatego biskup polowy Gall niezwłocznie przystąpił do opracowania projektu statutu duszpasterstwa wojskowego. Nad tekstem statutu pracowała również specjalna komisja Episkopatu Polski złożona z biskupa polowego oraz biskupów Stanisława Łukomskiego i Edwarda Komara. Na konferencji Episkopatu Polski obradującej w Warszawie 26-29 maja 1925 roku przygotowany przez komisję projekt został zaaprobowany. W listopadzie tegoż roku bp Gall na specjalnej audyencji zreferował projekt statutu Piusowi XI⁴⁰.

27 lutego 1926 roku nuncjusz apostolski w Polsce mons. Wawrzyniec Lauri zatwierdził dekretem na pięć lat **Statut Duszpasterstwa Wojskowego w Wojsku Polskim**⁴¹. Po upływie tego okresu Kongregacja Soboru dekretem z 6 grudnia 1930 roku przedłużyła go na następne pięć lat⁴². Statut słusznie można uważać za *ma-*

³⁸ Dz. U. R. P. z 1928 r., Nr 46, poz. 458. Zob. też: *Rozporządzenie ministra spraw wojskowych z 16 III 1930 r. i Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych w sprawie poboru wojskowego w drodze delegacji z 8 IV 1929 r.*

³⁹ S. Lukomski, dz. cyt., s. 77; Szerzej omawia to zagadnienie L. Halban, *Konkordat*, Warszawa 1925, s. 3-22.

⁴⁰ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska*, s. 77.

⁴¹ Dz. U. R. P. z 1926 r., Nr 124, poz. 714.

⁴² J. Odziemkowski, B. Sychała, dz. cyt., s. 113-114.

gna charta uprawnień jurysdykcyjnych duchowieństwa wojskowego w Polsce, w okresie Polski Odrodzonej.

Definitywnie rozstrzygnięta została sprawa jurysdykcji proboszczowskiej kapelanów wojskowych. Statut duszpasterstwa wojskowego w punkcie 8 postanawiał, że „pod względem duszpasterstwa wojskowego cały obszar Rzeczypospolitej podzielony zostaje przez Biskupa Polowego na parafie wojskowe, na czele których stoją kapelani wojskowi, posiadający w stosunku do podległych osób jurysdykcję proboszczowską w myśl art. 7 Konkordatu między Stolicą Św. i Rzeczpospolitą Polską zawartego”⁴³.

Osobny paragraf wymieniał osoby które obejmowała parafia wojskowa, zaliczając do nich wszystkich szeregowych wojska stałego z chwilą zaliczenia w stan wyżywienia, nadterminowych, podoficerów, rzemieślników wojskowych w zamkniętych obozach warownych oraz orkiestrantów, wszystkich oficerów zawodowych, należących do rezerwy armii – ponownie do służby czynnej powołanych, duchownych wojskowych (zawodowych i rezerwy – ponownie do służby czynnej powołanych), uczniów-wychowanków szkół wojskowych, szkół mających za cel przygotowanie chłopców do zawodu wojskowego, ochron wojskowych w zamkniętych obozach warownych, uczniów – orkiestrantów. Ponadto parafia wojskowa obejmowała: wszystkich powołanych pod broń z okazji mobilizacji całego Narodu dla obrony Rzeczypospolitej, inwalidów wojennych, emerytów wojskowych, weteranów „powstań”, którzy znajdują się w szpitalach wojskowych, emerytów wojskowych powołanych ponownie do służby czynnej, mężczyzn i kobiety pełniących obowiązki w szpitalach i zakładach sanitarnych i tamże zamieszkujących, jeńców wojennych, więźniów oraz internowanych podczas wojny, robotników i woźnice pociągniętych do jakichkolwiek prac wojennych podczas wojny a znajdujących się poza swymi parafiami, urzędników wojskowych pełniących obowiązki w szpitalach wojskowych, więzieniach, szkołach i twierdzach, rodziny wojskowych służących w wojsku (żona zamieszkała ze swym mężem oraz dzieci mieszkające wraz z rodzicami, przed ukończeniem 21 roku życia)⁴⁴.

Status prawny katolickiego duszpasterstwa wojskowego regulowało także rozporządzenie prezesa Rady Ministrów oraz ministrów spraw wojskowych, spraw wewnętrznych, wyznań religijnych i oświecenia publicznego w postaci wydanego 26 listopada 1926 roku *Regulaminu Służby Duszpasterstwa Wojskowego*⁴⁵.

⁴³ Dz. U. R. P. z 1926 r., Nr 124, poz. 714.

⁴⁴ Art. 9 Statutu.

⁴⁵ Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych*, s. 112.

IV. Jurysdykcja biskupa polowego i kapelanów wojskowych

Statut duszpasterstwa wojskowego w punktach 11-16 określił także uprawnienia jurysdykcyjne kapelanów wojskowych. „Biskup Polowy wykonuje jurysdykcje w stosunku do kapelanów, wszystkich wojskowych oraz członków ich rodzin religii katolickiej wszystkich obrządków całej armii lądowej i marynarki wojennej Rzeczypospolitej”⁴⁶.

Wykładnia uprawnień jurysdykcyjnych zawartych w Statucie co do biskupa polowego i kapelanów wojskowych nasuwała niekiedy wątpliwości i stwarzała możliwość nadużyć, zwłaszcza w odniesieniu do Mszy Świętej odprawianej poza miejscami przeznaczonymi na Służbę Bożą. W związku z tym kardynał Pacelli, sekretarz stanu Piusa XI uznał za stosowne przekazać nuncjuszowi apostolskiemu w Polsce przy piśmie z 4 maja 1934 roku instrukcję określającą dokładnie właściwość biskupa polowego i kapelanów wojskowych. Instrukcja ta stanowi przypomnienie norm Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku oraz specjalnych zarządzeń wydanych w tym przedmiocie przez Stolicę Apostolską⁴⁷.

Zarówno z brzmienia konkordatu jak i tenoru statutu oraz instrukcji kard. Pacellego wynika, że jurysdykcja biskupa polowego i kapelanów wojskowych posiadających prawa proboszczowskie jest jurysdykcją personalną (osobową), ponieważ odnosi się wprost i bezpośrednio do osób należących do lądowych i morskich sił zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, a tylko ubocznie i pośrednio do terytorium, na którym te wymienione osoby przebywają na stałe lub tymczasowo. Jurysdykcja ta nie była terytorialna, gdyż biskup polowy nie miał diecezji terytorialnej. Jego diecezją była cała Polska i wszystkie miejscowości poza Polską, gdziekolwiek znalazło się wojsko polskie. Wynika to z art. 7 konkordatu, który stanowił, że wojska Rzeczypospolitej korzystać będą z wyróżnień, jakich Stolica Apostolska udziela wojskom, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. Tymczasem Stolica Apostolska zwykła przyznawać biskupom polowym i kapelanom wojskowym jurysdykcję personalną wraz z odnośną egzempcją, nie zwykła natomiast udzielać jurysdykcji terytorialnej w ścisłym tego słowa znaczeniu. Wspomniany art. 7 konkordatu określa jasno istotę jurysdykcji przysługującej kapelanom wojskowym: „W szczególności kapelani będą posiadali prawa proboszczowskie w stosunku do wojskowych i do ich rodzin i wykonywać będą czynności swego urzędu kościelnego pod jurysdykcją biskupa polowego”.

Wobec wymienionych w art. 9 statutu osób biskup polowy i kapelani wojskowi posiadający władzę proboszczowską mają jurysdykcję zwyczajną; odnośnie innych osób mogą mieć jurysdykcję delegowaną przez ordynariusza miejscowego lub

⁴⁶ Art. 10 Statutu

⁴⁷ S. Lukomski, dz. cyt., s. 87-91.

tych, co zastępują jego osobę. Bez delegacji miejscowego ordynariusza lub jego zastępcy, poza wypadkami *in articulo vel periculo mortis*, jedne akty jurysdykcji kościelnej byłyby nieważne (*invalida*), inne niegodziwe (*illicita*).

Jurysdykcja biskupa polowego jest personalna, a nie terytorialna w ścisłym tego słowa znaczeniu. Jest on wprawdzie ordynariuszem, ale nie ordynariuszem miejsca (*ordinarius loci*) po myśli kan. 198 CIC i przysługują mu uprawnienia ogólne nadane przez Kodeks Prawa Kanonicznego ordynariuszom. Nie przysługują mu natomiast te szczególne uprawnienia, które prawo kościelne powszechne przyznaje wyłącznie ordynariuszom miejsc.

Kapelan wojskowy nie może spełniać czynności religijnych w kościołach nie-wojskowych bez uprzedniej zgody miejscowego ordynariusza lub osoby działającej w jego imieniu. Mówi zresztą o tym wyraźnie art. 15 statutu⁴⁸. Posiada prawo udzielania chrztu jedynie tym dzieciom, których ojciec lub owdowiała matka należą do parafii wojskowej, podległej jego opiece⁴⁹. Ponadto kapelan posiada władzę słuchania spowiedzi świętej wszystkich wojskowych i ich rodzin oraz udzielania tymże Sakramentu Eucharystii⁵⁰.

Spowiedź osób spoza wojska przez kapelanów wojskowych bez udzielenia jurysdykcji przez właściwą miejscową władzę kościelną była w zasadzie nieważna. Dla spowiadania osób spoza wojska zobowiązani byli kapelani uzyskać jurysdykcję miejscowego biskupa lub jego zastępcy: kurii, dziekana czy proboszcza. Spowiedź przez kapelanów wojskowych osób nie podlegających ich jurysdykcji mogłaby być jednak ważna z uwagi na „błąd powszechny” wiernych przystępujących do sakramentu pojednania, stosownie do kan. 209 CIC. W takim wypadku Kościół dla dobra publicznego uzupełnia brak jurysdykcji.

W zakresie błogosławienia małżeństw kapelan posiadający jurysdykcję proboszczowską głosi zapowiedzi małżeństw zawieranych przez wojskowych i ich rodziny (powierzonych jego opiece) oraz „legalnie i ważnie błogosławi związki małżeńskie wojskowych i ich rodzin, względem których przysługują mu prawa proboszczowskie”⁵¹. Może on udzielać delegacji do legalnego i ważnego błogosławienia małżeństw na terytorium wyznaczonym mu przez Biskupa Polowego, wojskowych i ich rodzin, którzy należą do jego parafii wojskowej. Jurysdykcja jednak

⁴⁸ Na tej podstawie doszło do porozumienia biskupa polowego z władzami diecezjalnymi, które ostatecznie uregulowało sprawę używania przez armię kościołów niewojskowych. W efekcie w 1928 roku 33 parafie wojskowe korzystały z kościołów diecezjalnych. Zob. Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafii, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1928 rok, Warszawa 1928.

⁴⁹ Art. 11 Statutu.

⁵⁰ Art. 12 Statutu.

⁵¹ Art. 13 Statutu.

przyznana kapelanom wojskowym, „nie znosi jurysdykcji właściwych proboszczów co do ważności błogosławienia związków małżeńskich”⁵².

Kapelan wojskowy ważnie błogosławił związki małżeńskie nie tylko w kościele wojskowym, ale i w kościołach nie należących do wojska. Dla godziwego pobłogosławienia małżeństwa w kościele niewojskowym musiał jednak uprzednio uzyskać pozwolenie miejscowego ordynariusza, jeśli chodziło o stałe sprawowanie czynności kapelańskich, albo miejscowego proboszcza, gdy chodziło o pojedyncze akty. Gdyby kapelan wojskowy pobłogosławił związek małżeński osób nie należących do wojska bez zezwolenia właściwej władzy miejscowej, małżeństwo byłoby nieważne.

Wątpliwość, co sądzić o ślubie wojskowego z panną nie należącą do rodziny wojskowej, rozstrzygnęła autorytatywnie odpowiedź kardynała sekretarza stanu Pacellego z 28 listopada 1934 roku, który na zapytanie o właściwość kapelana wojskowego w takim wypadku odpowiedział: *affirmative* – na podstawie art. 7 konkordatu, art. 13 statutu i kan. 451 par. 3 Kodeksu Prawa Kanonicznego⁵³.

Biskup Polowy Józef Gawlina rozkazem z 26 maja 1937 roku ponownie zobowiązał duchowieństwo wojskowe do ścisłego i skrupulatnego przestrzegania przepisów kościelnych w sprawie ważnego asystowania przy ślubach osób wojskowych. W związku z tym przypomniał, że administratora parafii wojskowej nie można uważać za proboszcza miejsca (*parochus loci*) we właściwym tego słowa znaczeniu, który zgodnie z kan. 1095 par. 1 zawsze ważnie asystuje małżeństwom tych wszystkich, którzy na terenie jego parafii biorą ślub, lecz tylko jako proboszcza personalnego, uprawnionego do ważnego i godziwego asystowania małżeństwom osób wojskowych powierzonych jego pieczy duszpasterskiej.

W wypadkach, gdy do administratora parafii wojskowej zgłaszały się osoby wojskowe należące do innej parafii wojskowej, wtedy winien był pamiętać, że nie posiada w stosunku do nich żadnych uprawnień jurysdykcyjnych i do ważnego asystowania przy takich małżeństwach winien otrzymać substytucję proboszczowską od biskupa polowego, lub w razie niemożności jej otrzymania ze względu na czas i odległość, zobowiązany był zwrócić się do proboszcza cywilnego tej parafii, na terenie której małżeństwo miało być błogosławione, celem otrzymania od niego delegacji na piśmie do ważnego asystowania przy ślubie, wymaganej w myśl kan. 1095 par. 2.

Biskup Polowy zwracał w końcu uwagę, że w myśl art. 12 punkt c statutu, administratorzy parafii wojskowych udzielają prawnej delegacji innym kapłanom do

⁵² Uwaga do art. 13 Statutu.

⁵³ „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego” 1934, nr 12 (1).

ważnego i godziwego błogosławienia małżeństw tylko na terenie swej parafii wojskowej i w odniesieniu tylko do swoich parafian⁵⁴.

Kapelan wojskowy posiadał również władzę dokonywania obrzędów pogrzebowych osób wojskowych i ich rodzin do jego parafii należących⁵⁵. W celu ustalenia właściwości kapelanów w zakresie pogrzebów Biskup Polowy rozkazem z dnia 21 grudnia 1932 roku wydał specjalne zarządzenie w tej sprawie⁵⁶.

Do obowiązków kapelana wojskowego zgodnie z art. 16 Statutu należało oświecenie religijne swoich parafian, a w szczególności szeregowych i młodocianych.

Statut duszpasterstwa wojskowego uregulował także zagadnienie liczebności kapelanów wyznania katolickiego. „Na czas pokoju ilość kapelanów wojskowych ustala ustawa o etatach w Wojsku Polskim”⁵⁷. Biskupi diecezjalni obowiązani byli dostarczyć biskupowi polowemu, który miał prawo wyboru, odpowiednią liczbę kandydatów na stanowiska kapelańskie⁵⁸.

Wyznaczani na stanowiska kapelanów wojskowych musieli mieć obywatelstwo polskie, nieprzekroczony 35 rok życia, przynajmniej trzy lata kapłaństwa, świadectwo lekarskie dobrego zdrowia i wytrzymałości fizycznej oraz dobrą opinię ordynariusza po myśli kan. 117 CIC⁵⁹. Mianowanie kapelanów wojskowych należało do biskupa polowego, który po uzyskaniu wcześniej zgody od biskupa diecezjalnego lub wyższego przełożonego zakonnego, występował do Departamentu Personalnego Ministerstwa Spraw Wojskowych z wnioskiem o mianowanie. Wydanie stosownego zarządzenia należało do prezydenta RP. Jednocześnie minister spraw wojskowych powoływał kapelana do służby czynnej, biskup polowy zaś dawał mu misję kanoniczną i wyznaczał stanowisko służbowe⁶⁰.

Statut określał uprawnienia kapelanów, charakter instytucji parafii wojskowych i regulował podstawowe sprawy kompetencyjne w obu porządkach prawnych – kościelnym i wojskowym. Podległość służbowa kapelanów wojskowych nie była jednolita. W sprawach stricte wojskowych, administracyjnych i gospodarczych podlegali oni bezpośrednio swoim dowódcom wojskowym z danej formacji. W sprawach religijnych i duszpasterskich podlegali hierarchicznie kolejnym przełożonym duchow-

⁵⁴ „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego” 1937, nr 5, s. 42-45.

⁵⁵ Art. 14 Statutu.

⁵⁶ „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego” 1932, nr 25 (1).

⁵⁷ Art. 22 Statutu.

⁵⁸ Art. 23 Statutu.

⁵⁹ Art. 24 Statutu.

⁶⁰ W. J. Wysocki, Organizacja duszpasterstwa wojskowego na czas wojny, w: Kapelani Wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania. Praca zb. pod red. W. J. Wysockiego, Warszawa 2001, s. 28.

nym. W sprawach zaś dyscyplinarnych – „kompetencji łącznej”, choć ostatecznie w tych kwestiach przesądzał biskup polowy po porozumieniu z zainteresowanym dowódcą wojskowym i bezpośrednim przełożonym duchownym kapelana⁶¹.

V. Struktura organizacyjna korpusu kapelanów wojskowych

Korpus kapelanów wojskowych zorganizowany był hierarchicznie i paralelnie do stopni wojskowych: **kapelan, starszy kapelan, proboszcz, dziekan, dziekan generalny, biskup polowy**. Stopnie – tytuły te były określone w dekreście Naczelnego Wodza z 8 sierpnia 1922 roku⁶². W 1928 roku na 128 etatów katolickiego duszpasterstwa wojskowego 95 było obsadzonych. W latach 1933-1934 bp Józef Gawlina dokonał szeregu zmian personalnych, zwalniając kapelanów, którzy wkroczyli w wiek emerytalny oraz takich, którzy nie w pełni sprawdzili się w warunkach służby wojskowej. Do służby zawodowej najchętniej przyjmował księży, którzy nie ukończyli 33 roku życia, jako najbardziej odpornych na trudy życia żołnierskiego. Dbał o podniesienie liczby kapelanów rezerwy armii gotowych do mobilizacji. W sierpniu 1939 roku w armii polskiej służyło 101 kapelanów zawodowych; kapelanów rezerwy było około dwustu⁶³.

Na czele duszpasterstwa wojskowego w okręgach wojskowych stali **dziekani**; było ich dziesięć, tyle ile **okręgów korpusu. Marynarka wojenna** miała odrębnego dziekana, później także **KOP**⁶⁴. Niższą strukturą w dekanacie była **parafia** – diecezja wojskowa liczyła ich 75⁶⁵.

Liczbę kapelanów na czas wojny określał „plan mobilizacyjny” wojskowych powoływanych pod broń. Księża przeznaczeni w wypadku mobilizacji do służby duszpasterskiej, należeli do grupy kapelanów rezerwy armii; wszyscy inni zaliczali się do pospolitego ruszenia, zwołanego dla obrony Rzeczypospolitej. Ordynariusz, mając na uwadze dobro parafii, winien wykazać tych kapłanów, którzy na wypadek mobilizacji winni pozostać na swych stanowiskach⁶⁶. Każdy ordynariusz i przełożony zakonny winien co dwa lata wyznaczać kapłanów ze swojej diecezji lub zgroma-

⁶¹ Tamże, s. 27.

⁶² M. Mrówczyński, Regulacja prawna duszpasterstwa wojskowego w Polsce. Stan obecny na tle stanu prawnego od konkordatu z 1925 roku, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1996, z. 307, s. 110.

⁶³ J. Odziemkowski, Służba duszpasterska, s. 79-80. W armii przetrwała także do dziś instytucja tzw. kapelanów pomocniczych. Stanowili oni grupę cywilnych pracowników kontraktowych, zależną pod względem duszpasterstwa wojskowego od biskupa polowego.

⁶⁴ Z. Kępa, Kapelani formacji granicznych II Rzeczypospolitej Polskiej, „Problemy ochrony granic”, 1998, nr 7, s. 130.

⁶⁵ W. J. Wysocki, dz. cyt., s. 27.

⁶⁶ Art. 26 Statutu.

dzenia, którzy na wypadek wojny zaliczeni będą do rezerwy armii⁶⁷. Z chwilą mobilizacji wszyscy kapelani, należący do rezerwy armii oraz wszyscy duchowni katoliccy powołani do służby sanitarnej podlegają jurysdykcji biskupa polowego⁶⁸.

W 1937 roku ukazało się ostatnie przed wybuchem wojny rozporządzenie regulujące sytuację kapelanów wojskowych. Na podstawie dekretu prezydenta RP z 12 marca 1937 roku o służbie wojskowej oficerów, duchowieństwo wojskowe otrzymało stopnie oficerskie. Zgodnie z dekretem oficerów mianował na poszczególne stopnie podczas pokoju prezydent RP na wniosek ministra spraw wojskowych, a w czasie wojny naczelny wódz⁶⁹.

Kapelani prowadzili także postugę duszpasterską w wojskowych zakładach leczniczych⁷⁰ oraz w więziennictwie wojskowym⁷¹. 1 czerwca 1923 roku Kuria Polowa Wojsk Polskich objęła także zarząd nad 15 cmentarzami garnizonowymi⁷².

VI. Duszpasterstwo wojskowe wyznań niekatolickich

W okresie międzywojennym mniejszości narodowe stanowiły około 30% ludności Polski. Statystyka narodowościowa armii pokrywała się w ogólnych zarysach z wyznaniową. Podział odbywających służbę wojskową według wyznania przedstawiał się następująco:

Wyznanie	Liczba w 1923 roku	Liczba w 1926 roku
Rzymskokatolickie	127 744	166 615
Greckokatolickie	18 735	17 793
Prawosławne	20 372	27 277
Mojżeszowe	15 504	12 069
Ewangelickie	3 284	5 000
Mahometanie	21	44
Inne	288	644

Polska jako pierwsza z państw odradzających się po I wojnie światowej wprowadziła do wojska służbę duszpasterską dla wszystkich wyznań. Minister Spraw Wojskowych gen. Józef Leśniewski podpisał 28 czerwca 1919 roku rozkaz o utwo-

⁶⁷ Art. 27 Statutu. Kapelani ci winni odpowiadać warunkom wymaganym od kapelanów w czasie pokoju (art. 28).

⁶⁸ Art. 30 Statutu.

⁶⁹ Dz. U. R. P. z 1937, Nr 20, poz. 129, art. 2. Por. T. B (hm, Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918-1939, Warszawa 1994, s. 212.

⁷⁰ 7 XI 1931 roku minister spraw wojskowych zatwierdził regulamin służby zdrowia w wojskowych zakładach leczniczych – por. J. Odziemkowski, B. Spychała, dz. cyt., s. 146-147.

⁷¹ Była to praca wymagająca wyjątkowego taktu i wyczucia – tamże, s. 147-149.

⁷² Tamże, s. 71-72.

rzeniu **Sekcji Religijno-Wyznaniowej** w łonie Departamentu I Mobilizacyjno-Organizacyjnego. Posiadała ona 5 referatów wyznań: prawosławny, mojżeszowy, ewangelicki, mariawicki i mahometański. Podlegała bezpośrednio Ministrowi Spraw Wojskowych⁷³.

W sierpniu 1921 roku w miejsce dotychczasowej Sekcji utworzono **Wydział Wyznań Niekatolickich**, w którym funkcjonowały Główne Urzędy Duszpasterskie wyznań: ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego, mojżeszowego i prawosławnego. Na czele duszpasterstwa wojskowego poszczególnych wyznań stali naczelni kapelani: dla wyznań ewangelickich – **seniorzy**, dla prawosławnego – **protoprezbiter**, mojżeszowego – **naczelny rabin**⁷⁴.

Zgodnie z dekretem Naczelnego Wodza z 1922 roku duchowieństwu niekatolickiemu przysługiwały następujące nazwy stopni⁷⁵:

Stopień	Ewangelickie	Prawosławne	Mojżeszowe
półkownik	senior	protoprezbiter	naczelny rabin
podpółkownik	proboszcz DOK	dziekan przy DOK	st. rabin I klasy
major	starszy kapelan	starszy kapelan	st. rabin II klasy
kapitan	kapelan	kapelan	rabin

Duszpasterstwo wojskowe wyznań niekatolickich dysponowało łącznie 35 etatami: prawosławne 17, mojżeszowe 9 i ewangelickie 9 etatami. Wyznanie mahometańskie obsługiwał mufla pomocniczy zatrudniony na etacie lotnego kapelana. Przyjęto zasadę, że kapelanów wojskowych mogą mieć tylko te wyznania, które mają co najmniej 3 tysiące wiernych w siłach zbrojnych. Liczba kapelanów (wraz z pomocniczymi) dla wyznania rzymskokatolickiego i greckokatolickiego wynosiła ok. 190-200⁷⁶.

1 czerwca 1927 roku Wydział Wyznań Niekatolickich otrzymał nazwę **Biura Wyznań Niekatolickich Ministerstwa Spraw Wojskowych**. Na jego czele stał szef zatrudniony na etacie generała. W miejsce istniejących od 1919 roku Głównych Wojskowych Urzędów Duszpasterskich utworzono wydziały wyznaniowe, których podległość i zakres obowiązków były takie same jak rozwiązanych urzędów⁷⁷. Wreszcie 15 lutego 1935 roku rozkaz Ministerstwa Spraw Wojskowych zmienił nazwę Biura Wyznań Niekatolickich MSWojsk. na **Biuro Wyznań Niekatolickich**, zaś

⁷³ „Dziennik Rozkazów Wojskowych” nr 71 z 28 VI 1919 r.

⁷⁴ T. B (hm, Organizacja wojskowej służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich w II Rzeczypospolitej, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1993, nr 4, s. 50.

⁷⁵ „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych” nr 32 z 8 VIII 1922 r.

⁷⁶ J. Odziemkowski, Służba duszpasterska, s. 108; J. Odziemkowski, B. Spychała, dz. cyt., s. 194.

⁷⁷ „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych” nr 17 z 1 VI 1927 r., poz. 188.

Główne Urzędy Duszpasterskie zmieniły nazwy na Główne Wojskowe Urzędy Duszpasterskie. W tym stanie Biuro Wyznań Niekatolickich przetrwało do wybuchu wojny⁷⁸.

Każdego roku dowódcy jednostek wojskowych otrzymywali przygotowany przez Wydział Wyznań Niekatolickich (następnie Biuro) kalendarz świąt wyznań, razem ze wskazówkami co do stosowania zwolnień ze służby. Opracowane zostały odrębne teksty roty przysięgi dla: chrześcijan wszystkich obrządków, niechrześcijan oprócz muzułmanów, ewangelicznych chrześcijan oraz baptystów i sekt pokrewnych, bezwyznaniowców (niewierzących). Tekst zasadniczy, wymieniający obowiązki żołnierza, pozostawał bez zmian, różnice polegały na zmianie pierwszych i ostatnich słów roty przysięgi, przywołujących imię Boże. Przysięgę odbierali kapelani danych wyznań, a od niewierzących i żołnierzy, którzy nie mieli kapelana swego wyznania w wojsku – dowódcy jednostki⁷⁹.

Rozkaz Ministra Spraw Wojskowych z 23 maja 1924 roku zezwalał na wcielanie członków sekt do batalionów sanitarnych. Prawa członków związków wyznaniowych do służby bez broni potwierdziło zarządzenie Ministerstwa Spraw Wojskowych z maja 1936 roku. Można ich było angażować tylko do czyszczenia, segregowania i konserwacji broni oraz jej prezentowania⁸⁰.

Kapelani wszystkich wyznań składali naczelnym kapelanom miesięczne i kwartalne sprawozdania ze swoich posług duszpasterskich. Obok spraw dotyczących służby duszpasterskiej wiele miejsca zajmował w nich opis obchodów świąt narodowych i wojskowych, wygłaszanych kazań i pogadanek, przebiegu kontaktów z dowódcami jednostek i oddziałów. Naczelnik kapelani składali na ręce szefa Wydziału Wyznań Niekatolickich (później Biura) sprawozdania roczne zawierające zsumowanie informacji napływających od kapelanów, aktualną obsadę stanowisk, ocenę pracy duszpasterskiej, wychowawczej oraz napotkane trudności⁸¹.

VII. Organizacja duszpasterstwa wojskowego na czas wojny

Przygotowania służb duszpasterskich do funkcjonowania w warunkach wojny rozpoczęły się wkrótce po zawarciu pokoju z Rosją. Zweryfikowano kadrę kapelanów doprowadzając do wyodrębnienia grupy kapelanów rezerwy.

W latach 1922-1923 w porozumieniu z Kurią Biskupią i Wydziałem Wyznań Niekatolickich, przygotowało Ministerstwo Spraw Wojskowych **organizację struk-**

⁷⁸ T. B (hm, Organizacja wojskowej służby duszpasterskiej, s. 55-56.

⁷⁹ T. B (hm, Organizacja wojskowej służby duszpasterskiej, s. 52-53; J. Odziemkowski, B. Spychała, dz. cyt., s. 195-197.

⁸⁰ J. Odziemkowski, Służba duszpasterska, s. 111-112.

⁸¹ Tamże, s. 114.

tur duszpasterstwa wojskowego na czas wojny, zatwierdzoną 3 marca 1923 roku przez marszałka Piłsudskiego. Dyskusje jednak nad projektami służby duszpasterskiej w polu trwały do wiosny 1931 roku. Ostatecznie w projekcie przedstawionym przez Sztab Główny w maju 1931 roku likwidowano wszystkie szefostwa służb duszpasterskich na szczeblu Naczelnego Wodza. Ich zadania w odniesieniu do wojsk na froncie i w kraju miały spełniać: dla wyznania katolickiego Polowa Kuria Biskupia powiększona o **Wydział dla Spraw Wojska w polu** kierowany przez wikariusza generalnego (dziekana generalnego), a dla wyznań niekatolickich Biuro Wyznań Niekatolickich⁸².

Omawiany projekt został zaakceptowany przez biskupa polowego, aczkolwiek nie bez zastrzeżeń. Biskup wytykał brak kapelanów w pułkach artylerii i kawalerii. Jednak organizacja duszpasterstwa przyjęta w 1931 roku ujedynolicała i upraszczała kierowanie nim podczas wojny.

Władze wojskowe z dużą beztrząsą podchodziły do kwestii rezerw służby duszpasterskiej. Nie przeprowadzono próbných mobilizacji księży. Rzeczywista wartość i sprawność mobilizacyjna większości księży kapelanów rezerwy armii nie była znana nawet samemu biskupowi polowemu. Wobec tego bp Gawlina, przy pomocy Episkopatu, od 1935 roku przeprowadzał w ograniczonym zakresie mobilizacje próbne kapelanów⁸³.

Podstawowe opracowanie dotyczące służby duszpasterskiej na stopie wojennej pochodziło z 1935 roku, gdy taką organizację określił Oddział I Sztabu Głównego w porozumieniu z biskupem polowym i Biurem Wyznań Niekatolickich⁸⁴.

Poza posługą religijną w myśl kan. 470 Kodeksu Prawa Kanonicznego kapelani wojskowi – proboszczowie obowiązani byli prowadzić księgi parafialne. Kapelani wojskowi pełnili obowiązki „urzędników stanu cywilnego” w stosunku do osób wojskowych i ich rodzin w myśl przepisów wydanych przez Kurię Wojskową⁸⁵. Na wypadek wojny kapelani dywizji piechoty, dywizji kawalerii oraz kapelani etatowych formacji musieli prowadzić także akta stanu cywilnego poległych i zmarłych w polu lub w wojskowych zakładach leczniczych⁸⁶.

Biskup Gawlina uważał, że cały wysiłek należy skupić na duszpasterstwie frontowym, gdyż wewnątrz kraju będące zapleczem dla frontu, organizacyjnie jest przygotowane na przystosowanie się do potrzeb wojennych i nie będzie wymagało specjalnej troski. Toteż całą uwagę pragnął poświęcić oddziałom frontowym, relacjom

⁸² Tamże, s. 125-127.

⁸³ Tamże, s. 127-128.

⁸⁴ CAW, Oddz. IV Szt. Gł., L303,7,92, Struktura służby duszpasterstwa na stopie wojennej (L. Dz. 2006/E, 1935, k. 43).

⁸⁵ Art. 19 i 20 Statutu.

⁸⁶ W. J. Wysocki, Organizacja duszpasterstwa wojskowego na czas wojny, s. 47.

żołnierz-oficer, odniesieniom sił frontowych do aktywności sztabów i dlatego dla wzmocnienia ducha armii bezpośredni kontakt Naczelnego Kapelana WP z jednostkami frontowymi uznawał za niezbędną.

Posługi duszpasterskie stanowiły na froncie zadanie najważniejsze. Kapelan winien stworzyć żołnierzowi w miarę sił i możliwości taką atmosferę pod względem jego potrzeb religijnych, jaką ten otoczony był w warunkach pokojowych. Jednocześnie powinien mieć świadomość, iż zaspokojenie potrzeb religijnych żołnierza stanowi pokrzepienie i wzmocnienie jego sił duchowych do wypełniania obowiązków oraz czyni go zdolnym do poświęcenia i heroizmu w warunkach wojennego zagrożenia⁸⁷.

Kapelani w polu nie mieli uprawnień proboszczowskich. Przyznawane były one tylko administratorom parafii. Bez specjalnego zezwolenia nie mogli oni więc szafować sakramentów nie związanych z zagrożeniem życia np. asystować przy zawieraniu małżeństw.

Kapelan pułkowy nie miał obowiązku wystawiania protokołów śmierci (podpisanych przez dwóch naocznych świadków), które napływały z pododdziałów. Po posegregowaniu według wyznań przesyłano je do oddziału zapasowego, gdzie postępowano według obowiązujących procedur. Było to istotne odciążenie kapelana w polu od obowiązków administracyjnych⁸⁸.

Pozostający w parafiach i garnizonach kapelani mieli utrzymywać łączność z oddziałami frontowymi przez oddziały zapasowe stacjonujące na ich terenie. W ramach obowiązków mieli prowadzić agendy parafialne i akta stanu cywilnego dla oddziałów frontowych oraz pośredniczyć w kontaktach z rodzinami w zakresie korespondencji, wspierać działalność charytatywną, oświatową i propagandową inspirowaną i pozostającą pod patronatem Polskiego Czerwonego Krzyża.

Przedmiotem troski kapelana miały być również groby żołnierskie. Kapelan miał zadbać, aby każdy poległy żołnierz pochowany był godnie, a miejsce jego pochówku było odpowiednie i nie narażone na profanację. Zakładano, że czas stabilizacji w działaniach frontowych powinien być wykorzystany między innymi także na odpowiednie przygotowanie zbiorczych cmentarzy wojennych⁸⁹.

Nie wolno było kapelanom wojskowym angażować się w bezpośrednią walkę i czynnie uczestniczyć w boju, na przykład prowadzić żołnierzy do ataku. Bez względu na okoliczności duszpasterze wojskowi – mimo stopnia oficerskiego – nie mogli czynnie aktywizować się wojskowo. Kwestię tę biskup polowy stawiał zasadniczo. Wydał on także rozkaz wewnętrzny zakazujący poświęcania środków walki:

⁸⁷ Tamże, s. 50.

⁸⁸ Tamże, s. 50-51.

⁸⁹ Tamże, s. 51.

„Błogosławienie przez kapłanów broni lub śmiercionośnego sprzętu wojennego, jak również wygłaszanie przez nich w szatach liturgicznych przy tej okazji specjalnych przemówień nie jest wskazane. Natomiast żadnych zastrzeżeń nie budzi błogosławieństwo sprzętu, jakim jest sprzęt sanitarny”⁹⁰.

Wydana już w 1920 roku **Tymczasowa Instrukcja dla duszpasterzy polowych WP** w części poświęconej duszpasterzowaniu na postojach nakazywała, aby w czasie przerw w walce i postojów kapelani w każdą niedzielę i święto, w czasie wyznaczonym przez dowódcę oddziału wojskowego, odprawiali Mszę Świętą polową składającą się z cichej modlitwy i „krótkiego a jednego kazania”⁹¹. Dowódcy oddziałów byli zobligowani także do tego, aby dać żołnierzom możliwość wysłuchania nabożeństwa odprawianego przez kapelana, podczas którego „podniesie ducha żołnierzy i udzieli idącym w bój Generalnej Absolucji”⁹².

W czasie działań wojennych kapelani przy odprawianiu Mszy Świętych i celebrowaniu nabożeństw polowych mogli korzystać w pełni z przywilejów nadanych przez Stolicę Apostolską.

Biskup Gawlina zwracał uwagę na to, że ołtarze polowe muszą być zawsze ochraniane baldachimem przed ewentualnym deszczem lub wiatrem. Pozwolenia, których udzielał na Msze Święte polowe, miały być rozumiane pod tym warunkiem. W razie braku odpowiedniego baldachimu zabraniał odprawiania nabożeństw o tym charakterze⁹³.

VIII. Mobilizacja korpusu duszpasterskiego w 1939 roku

Pierwszą mobilizację kapelanów ogłoszono 23 marca 1939 roku. Przydzielono wtedy kapelanów na stanowiska duszpasterskie w pułkach i uzupełniono jednocześnie wakaty w parafiach wojskowych, w których kapelanów czynnych odkomenderowano na szefów służby duszpasterskiej wielkich jednostek. Wyjechali oni niebawem wraz z jednostkami, do których zostali przydzieleni na pogranicza z Niemcami⁹⁴.

Biskup Polowy Gawlina skierował 29 czerwca 1939 roku do duchowieństwa wojskowego list potwierdzający jego uprawnienia na wypadek konfliktu zbrojnego. W momencie ogłoszenia powszechnej mobilizacji żołnierze mieli podlegać kanonicznym przepisom obowiązującym osoby znajdujące się w sytuacji bezpośredniego zagrożenia śmiercią. Kapelani otrzymywali na czas wojny tzw. *facultates ma-*

⁹⁰ „Rozkaz Wewnętrzny do Katolickiego Duchowieństwa Wojskowego” 1939, nr 5, s. 68.

⁹¹ Tymczasowa instrukcja dla duszpasterzy polowych WP, Warszawa 1920, s. 11.

⁹² Tamże, s. 14.

⁹³ „Rozkaz Wewnętrzny do Katolickiego Duchowieństwa Wojskowego” 1938, nr 6, s. 111.

⁹⁴ W. K. Cygan, W. J. Wysocki, „Kampania polska” 1939 roku (kampania wrześniowo-październikowa), w: Kapelani Wrześniowi, s. 68.

iores, na mocy których mogli odprawiać Msze Święte po obiedzie, udzielać Komunii Świętej nawet bezpośrednio po spożyciu posiłku oraz odmawiać cząstki różańca zamiast brewiarza⁹⁵.

Mobilizację alarmową dla kolejnych jednostek wojskowych ogłoszono **24 sierpnia 1939 roku** ogłaszając dalszy pobór kapelanów z rezerwy sił zbrojnych. Została ona zrealizowana sprawnie i bez większych kłopotów organizacyjnych. Stosunkowo szybko rozwinęto służbę duszpasterską w oddziałach i przystąpiono do realizacji statutowych powinności duszpasterskich: odprawiano uroczyste nabożeństwa przed wyruszeniem w rejon dyslokacji jednostek, odbierano przysięgę od poborowych, przygotowywano kancelarię, uzupełniano dokumenty ewidencyjne i brakujące paramenty liturgiczne⁹⁶.

Sam wybuch wojny zastał służbę duszpasterską Wojska Polskiego w trakcie jej przygotowań do warunków pola walki. Pełną gotowość do pracy w warunkach wojny gwarantowała jedynie Biskupia Kuria Polowa i Biuro Wyznań Niekatolickich. Wielu kapelanów *de facto* musiało liczyć na własne siły w realizacji nałożonych zadań. Zdarzały się wypadki, iż przydzieleni do duchownych żołnierze-ministranci nie posiadali odpowiednich kwalifikacji. Dezorganizacja transportu uniemożliwiła zaopatrzenie kapelanów przez Kurię Polową w kaplice polowe, oleje święte i komunikanty, które zdeponowane były w magazynach przy Dowództwach Okręgów Korpusów. Ta sytuacja zmuszała z kolei kapelanów do zaopatrywania się w paramenty i potrzebne mensylia do sprawowania posługi duszpasterskiej w napotykanym parafiach i kaplicach cywilnych⁹⁷.

Zakończenie

Powstaniu państwa polskiego i wraz z nim wojska narodowego towarzyszyło organizowanie duszpasterstwa wojskowego. Pojawia się ono wszędzie tam gdzie formowane są oddziały polskie, niezależnie od miejsca i towarzyszących temu okoliczności politycznych. Wśród władz wojskowych nie było dyskusji czy duszpasterstwo jest wojsku potrzebne; przyjmowano to za fakt oczywisty.

Korzystając z zebranych doświadczeń, wzorów byłych państw zaborczych i polskich tradycji, stworzono w latach 1918-1920 podstawy jednolitej struktury duszpasterstwa wojskowego, która z pewnymi zmianami przetrwała do 1939 roku.

⁹⁵ U. Kraśnicka, Duszpasterstwo wojskowe na terenie Dowództwa Okręgu Korpusu III-Grodno w latach 1918-1939, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska w Białymstoku” 1998, z. 12, k. 77; F. Piwowarski, Wspomnienia z II wojny światowej kapelana 83. pp i garnizonu Kobryń, w: Udział kapelanów wojskowych w drugiej wojnie światowej, red. J. Humeński, Warszawa 1984, s. 61.

⁹⁶ J. Odziemkowski, B. Spychała, dz. cyt., s. 211.

⁹⁷ W. K. Cygan, W. J. Wysocki, „Kampania polska” 1939 roku, s. 69-70; S. Podlewski, Wierni Bogu i Ojczyźnie, Warszawa 1982, s. 49.

Dla duszpasterstwa katolickiego zasadnicze znaczenie miał konkordat ze Stolicą Apostolską z 1925 roku i statut z lutego 1926 roku. W odrodzonym Wojsku Polskim już w pierwszych miesiącach 1919 roku powstała także służba duszpasterska dla wyznań niekatolickich.

Głównym zadaniem kapelanów była praca duszpasterska, ale ich autorytet i wykształcenie, nakierowane między innymi na umiejętność nawiązywania kontaktu z wiernymi, wręcz narzucały pełnienie również przez nich funkcji wychowawczych i oświatowych. W zdecydowanej mierze wpływali oni na nastroje wojska, na karność i morale żołnierzy oraz na ich wsparcie duchowe. Byli z żołnierzami cały czas, służyli pociechą religijną, podnosili na duchu i przypominali o obowiązkach. Wpajali patriotyzm, miłość Ojczyzny, oddanie sprawie narodowej. Brali udział w nauczaniu analfabetów, prowadzili lekcje na kursach dokształcających, uczestniczyli w akcjach społecznych i charytatywnych. Współpracowali z organizacjami młodzieżowymi, współuczestniczyli w organizowaniu życia kulturalnego wojska. W pewien sposób kształtowali oblicze polskiej armii.

Żołnierz polski wielokrotnie stawał w obliczu wielkich wyzwań. W 1914 roku rozpoczął walkę o niepodległość nie posiadając oparcia we własnym państwie ani poparcia państw obcych. W latach 1917-1918 przeżył dramat likwidacji większości oddziałów. W 1920 roku musiał świeżo odzyskanej niepodległości bronić przed zalewem Armii Czerwonej. We wrześniu 1939 roku poniósł klęskę i znalazł się na obczyźnie lub w łagrach, obozach, więzieniach. Zachowanie woli walki w takich okolicznościach wymagało wielkiej siły moralnej i wiary w zwycięstwo. Jeśli ten żołnierz zdał trudny egzamin, to obok wychowania zdobytego w domu i szkole, była w tym duża zasługa kapelanów wojskowych.